



O'ZBEKISTON FLORASINING NOYOB TURLARI

Jaloliddinova Sevinch Kamoliddin qizi

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti

Biologiya ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

Ilmiy rahbar:

Hakimova Shohida

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston hududida uchraydigan noyob va yo'qolib borayotgan o'simlik turlari, ularning biologik xususiyatlari, tarqalish areallari hamda muhofaza qilish masalalari yoritiladi. Respublikamiz florasida xilma-xilligi bilan ajralib turadi, biroq tabiiy omillar va inson faoliyati natijasida ayrim o'simlik turlari yo'qolish xavfi ostida qolmoqda. Maqolada Qizil kitobga kiritilgan o'simliklar, ularning ekologik ahamiyati, dorivor va iqtisodiy qiymati haqida ma'lumot beriladi. Shuningdek, noyob flora turlarini saqlab qolish, ularni ko'paytirish va tabiiy muhitini asrash bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Mazkur ish biologiya, ekologiya va tabiatni muhofaza qilish sohalarida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston florasida, noyob o'simliklar, endemik turlar, reliktlar o'simliklar, Qizil kitob, biologik xilma-xillik, muhofaza qilish.

Kirish

O'zbekiston hududi tabiiy-geografik jihatdan rang-barang bo'lib, unda cho'l, adir, tog' va vodiylar ekotizimlari uyg'unlashgan holda mavjud. Aynan shu xilma-xillik mamlakat florasining boy va o'ziga xos shakllanishiga zamin yaratgan. Respublikada minglab o'simlik turlari uchrashi qayd etilgan bo'lib, ularning muayyan qismi faqat shu hududga xos endemik yoki kam uchraydigan turlar hisoblanadi. Bunday o'simliklar nafaqat ilmiy jihatdan, balki ekologik barqarorlikni ta'minlashda ham muhim o'rin tutadi.

So'nggi yillarda global iqlim o'zgarishi, yer resurslaridan noto'g'ri foydalanish, urbanizatsiya jarayonlarining kuchayishi hamda antropogen bosim natijasida ayrim o'simlik turlarining tabiiy areali qisqarib bormoqda. Bu esa o'z navbatida noyob va yo'qolib borayotgan o'simliklarni muhofaza qilish masalasini dolzarb muammoga aylantirmoqda. Ayniqsa, cho'l va tog' hududlarida o'suvchi ayrim reliktlar va endemik turlar keskin kamayib borayotgani kuzatilmoqda. Shu bois, noyob flora vakillarini ilmiy asosda o'rganish, ularning biologik xususiyatlarini aniqlash va muhofaza qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Bu borada davlat darajasida amalga oshirilayotgan ishlar, jumladan, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tashkil etilishi, o'simliklarni O'zbekiston Qizil kitobi



ga kiritish va ularni himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning kirish qismida O'zbekiston florasining umumiy tavsifi, uning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar hamda noyob o'simlik turlarini saqlab qolish zarurati asoslab beriladi. Bu masalani chuqur o'rganish nafaqat tabiiy boyliklarni asrash, balki kelajak avlodlar uchun barqaror ekologik muhitni ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekiston florasida Markaziy Osiyodagi eng boy va xilma-xil o'simlik dunyolaridan biri hisoblanadi. Respublikada o'simliklarning bir necha ming turi uchraydi, aniq qilingan bo'lib, ularning sezilarli qismi noyob, endemik yoki relik turlar sirasiga kiradi. Bu o'simliklar asosan tog' tizmalari, cho'l hududlari hamda daryo vodiylarida tarqalgan bo'lib, har bir ekologik zona o'ziga xos flora tarkibiga ega. Tog'li hududlar, xususan, G'arbiy Tyanshan va Pomir-Olay tizmalari noyob o'simlik turlarining asosiy markazi hisoblanadi. Bu yerlarda lola, boychechak, iridodlar oilasiga mansub ko'plab endemik turlar uchraydi. Masalan, yovvoyi lolalarning ko'plab turlari aynan shu hududda kelib chiqqan bo'lib, ular nafaqat estetik, balki ilmiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Ayrim lola turlari bugungi kunda butun dunyo gulchilik sanoatida keng qo'llanilayotgan navlarning ajdodlari hisoblanadi. Cho'l va yarim cho'l hududlarida esa qurg'oqchilikka moslashgan o'simliklar ustunlik qiladi. Saksovul, qandim, cherkez kabi o'simliklar nafaqat ekologik muvozanatni saqlashda, balki tuproq eroziyasining oldini olishda ham muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, bu hududlarda ham noyob va muhofazaga muhtoj bo'lgan turlar mavjud bo'lib, ularning ayrimlari faqat ma'lum hududlarda uchraydi. Bunday o'simliklarning yo'qolib ketishi butun ekotizimga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Vodiy va daryo bo'ylarida o'suvchi o'simliklar ham flora tarkibida muhim o'rin tutadi. Bu hududlarda namlikni yaxshi ko'radigan o'simliklar, jumladan, tol, terak, qamish va boshqa ko'plab turlar uchraydi. Ayrim dorivor o'simliklar ham aynan shu hududlarda keng tarqalgan bo'lib, ular xalq tabobatida qadimdan qo'llanib kelinadi. Biroq so'nggi yillarda suv resurslarining kamayishi va yerlarning o'zlashtirilishi natijasida bu hududlardagi o'simliklar ham xavf ostida qolmoqda. Noyob o'simlik turlarining kamayib borishiga sabab bo'layotgan omillar orasida antropogen ta'sir alohida o'rin tutadi. Qishloq xo'jaligi yerlarining kengaytirilishi, noqonuniy o'simlik yig'ish, yaylovlardan ortiqcha foydalanish hamda sanoat faoliyati natijasida tabiiy muhit sezilarli darajada o'zgarib bormoqda. Bu esa ko'plab o'simlik turlarining yashash sharoitiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, dorivor va iqtisodiy ahamiyatga ega o'simliklarning haddan tashqari yig'ib olinishi ularning sonini keskin kamaytirib yubormoqda.

Iqlim o'zgarishi ham flora tarkibiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Haroratning oshishi, yog'ingarchilik miqdorining o'zgarishi va suv



resurslarining kamayishi natijasida ayrim o'simliklar o'z tabiiy arealini yo'qotmoqda yoki yangi sharoitga moslasha olmay yo'qolib bormoqda. Bu jarayon ayniqsa tor arealli, ya'ni faqat ma'lum hududda uchraydigan endemik turlar uchun xavfli hisoblanadi. Noyob o'simliklarni muhofaza qilish maqsadida respublikada bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar – qo'riqxonalar, milliy bog'lar va buyurtmaxonalar tashkil etilgan. Bu hududlarda o'simliklarning tabiiy holatda saqlanishi va ko'payishi uchun zarur sharoitlar yaratiladi. Bundan tashqari, ko'plab noyob o'simlik turlari O'zbekiston Qizil kitobi ga kiritilgan bo'lib, ularni uzish, yo'q qilish yoki sotish qonun bilan taqiqlangan. Ilmiy tadqiqotlar ham bu borada muhim ahamiyat kasb etadi. Botanika institutlari va ilmiy markazlar tomonidan noyob o'simliklarning biologiyasi, ekologiyasi va ko'payish xususiyatlari o'rganilmoqda. Shuningdek, ayrim turlarni sun'iy sharoitda ko'paytirish va ularni qayta tabiiy muhitga introduksiya qilish ishlari ham olib borilmoqda. Bu esa yo'qolib borayotgan turlarni saqlab qolish imkonini kengaytiradi. Umuman olganda, O'zbekiston florasining noyob turlari nafaqat mamlakatning tabiiy boyligi, balki global biologik merosning muhim qismi hisoblanadi. Ularni asrab-avaylash, ilmiy jihatdan o'rganish va kelajak avlodlarga yetkazish har bir insonning muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Xulosa

O'zbekiston florasining noyob va yo'qolib borayotgan turlari mamlakatning tabiiy boyligi va ekologik barqarorligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu o'simliklar nafaqat biologik xilma-xillikni ta'minlaydi, balki ilmiy, dorivor va iqtisodiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Biroq, inson faoliyati va iqlim o'zgarishlari ta'sirida ularning soni tobora kamayib borayotgani jiddiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois, noyob o'simliklarni muhofaza qilish, ularni ko'paytirish va tabiiy yashash muhitini asrab qolish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bu jarayonda O'zbekiston Qizil kitobi ning o'rni beqiyos bo'lib, u noyob turlarni aniqlash va himoya qilishda muhim hujjat sifatida xizmat qiladi. Kelajakda flora boyliklarini saqlab qolish uchun ekologik madaniyatni oshirish, ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Faqatgina shu yo'l bilan noyob o'simlik turlarini asrab-avaylash va ularni kelgusi avlodlarga yetkazish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Tojiboev K., Xudoyberganova X. O'zbekiston florasini va o'simliklar geografiasini. –Toshkent: Fan, 2018. – 256 b.



2. Rasulov F.R. Dorivor o'simliklar: biologiyasi, tarqalishi va amaliy ahamiyati. –Toshkent:Universitet, 2020. – 310 b.
3. O'zbekiston Qizil kitobi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2019. – 356 b.
4. Turg'inov O.T. O'zbekiston florasini. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2016. – 420 b.
5. Rasulov A.R. O'zbekiston o'simliklari aniqlagichi. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2014. – 380 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. Botanika instituti olimlari: To'xtayev B.X., Qodirov S.A. Markaziy Osiyo o'simliklari. – Toshkent, 2018. – 295 b.
7. Yo'ldoshev N.Y. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2017. – 310 b.
8. O'zbekiston Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi. Rasmiy ma'lumotlar to'plami. – Toshkent, 2020. – 150 b.